

*І. П. Шепеленко,
канд. соціол. наук*

*Irina P. Shepelenko,
Ph.D. in Sociology*

ЖИТТЄВІ СТРАТЕГІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Abstract. The article presents the results of the sociological research carried out under the author's guidance. The research was conducted among the students of Universities of Kharkiv in 2005 and was dedicated to the analysis of factor conditionality of the formation of the future specialists' life strategies. The article proposes detailed typology of the guidelines of the person's life strategy. Thus, three types of the modern undergraduate youth's strategies were analyzed: achievement, adaptation and isolation strategy. The author pays particular attention to the role of high school in strategic planning of person's course of life.

Життєві стратегії та соціальна практика сучасної студентської молоді, як і інших масових акторів, перебуває під впливом процесів соціальної трансформації сучасного українського суспільства.

Дослідження типових форм життєвих стратегій різних соціальних груп – важливий напрям соціологічних досліджень пострадянського трансформаційного процесу. З 1990-х рр. активно досліджувались «адаптаційні стратегії», «стратегії виживання». Так, Т.І. Заславська виділяє три типи трансформаційної активності: цільова реформаторська діяльність, масова соціально-інноваційна діяльність та реактивно-адаптаційна поведінка [1, с. 152]. Беручи до уваги ці типи активності та спираючись на сукупність таких ознак, як цілі, мотиви та засоби реалізації, вона виділяє чотири класи життєвих стратегій: досягнення, адаптаційні, регресивні та руйнівні стратегії. Т.І. Заславська відмічає, що в основі адаптаційної стратегії є намагання до соціального виживання, до збереження мінімально припустимого соціального статусу.

Визначенню та дослідженню життєвих стратегій присвячені праці відомих українських соціологів. Так, О. Злобіна та В. Тихонович виділяють два типи життєвих стратегій: стратегію виживання та стратегію життєвого творення [2, с. 72]. Автори аналізують рівні адаптації до перетворень в українському суспільстві, виділяючи дихотомію життєвих стратегій: від добровільної, успішної та позитивної до примусової адаптації. Аналізуючи українське суспільство кінця

90-х рр. ХХ сторіччя, вони приходять до висновку, що більшість населення України того часу перебувало у стані примусової адаптації, на відміну від невеликої частки маси акторів, що мають позитивну, успішну адаптацію, яка відбувається добровільно.

У працях С. Макеєва, Л. Біляєвої та інших життєві стратегії виступають як найбільш впливовий критерій реальної стратифікації суспільства. Ю.О. Левада у своїх дослідженнях будує типологію життєвих стратегій на диференціації адаптаційної поведінки. Спираючись на самоідентифікацію суб'єктів з приводу їхніх адаптаційних стратегій, він виділяє чотири типи адаптації: підвищувальна, знижувальна, ізоляціоністська, руйнівна [3, с. 538]. Цей підхід має багато спільного з дослідженнями Т.І. Заславської, але «підвищувальна» та «знижувальна» адаптації розглядаються як спосіб використання незвичних засобів для підтримки наявного статусу особистості.

Наведені приклади свідчать про те, що сучасний стан розробки поняття «життєва стратегія» та дослідження реальних життєвих стратегій у суспільстві, що трансформується, актуальні і потребують поглибленої уваги соціологів.

Життєві стратегії – це вектор, спрямованість поведінки індивіда чи соціальної групи, що базується на життєвих уявленнях, цілях та домаганнях. У свою чергу, останні базуються на самоідентифікації особистості, на усвідомленні нею власних потреб та ресурсів їх досягнення. Такі ресурси мають особистісний, груповий та інституціональний характер, що становить інтерес для соціологів.

Мета цієї статті – з'ясувати місце та роль вищої школи у формуванні життєвих стратегій молоді в умовах суспільства, що трансформується.

Соціологічні дослідження, що проводились у вищих навчальних закладах м. Харкова з початку 1990-х рр. до теперішнього часу, свідчать про те, що життєві стратегії молоді, зокрема студентської, з одного боку, знаходяться під впливом трансформаційних процесів у суспільстві, з іншого – певною мірою впливають на хід та результати цих змін. Емпіричною базою цієї публікації є результати досліджень, що проводились у вищих навчальних закладах м. Харкова у 2005 р. ініціативною студентською групою Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди під керівництвом автора. За репрезентативною вибіркою було опитано 1200 студентів. Також здійснено 72 глибинних інтерв'ю з експертами, серед яких були викладачі ВНЗ, роботодавці, що представляли як державний, так і приватний сектор, працівники служб зайнятості.

Типологізація життєвих стратегій студентської молоді була проведена на засадах аналізу соціальної активності, цілей та ціннісних орієнтацій, що домінують у цій соціальній групі, методів та засобів реалізації цих цілей.

Основними критеріями виділення типів життєвих стратегій були:

- орієнтація студентів на засіб відтворення свого соціального статусу;
- оцінка студентами ступеня успішності своєї адаптації до сучасних умов життя;
- засоби вирішення життєвих проблем та подолання життєвих труднощів;
- рівень та якість застосування засобів, що надаються новими соціальними можливостями.

На підставі цих показників було виокремлено три типи життєвих стратегій, характерних для студентської молоді: стратегія досягнення, адаптаційна та ізоляційна стратегії.

Стратегія досягнення характеризується прагненням особистості до само-реалізації, максимального використання існуючих у суспільстві можливостей, прагненням до розширеного відтворення свого соціального статусу. Орієнтації студентів цього типу мають вагомим підґрунтям: вони успішно вчаться, творчо та послідовно опановують знання, займаються самоосвітою, відвідують додаткові курси, багато з них працюють за спеціальністю. Респонденти відмітили, що прагнуть жити краще, ніж жили їхні батьки, заробляти більше, ніж вони, мати додаткові привілеї тощо.

Стратегія досягнення має два підтипи. Вони виокремлюються залежно від ставлення респондентів до обраної професії, реалізації поставлених цілей та рівня особистої відповідальності за те, як складається життя.

До першого підтипу було віднесено респондентів (близько 18%), які орієнтувалися на життєву стратегію досягнення та відрізнялися вираженою самоідентифікацією і настановою на самостійне вирішення проблем. У цій групі лише 3,6% респондентів відмітили, що деякою мірою будуть розраховувати на допомогу держави та рідних. У цій групі переважають студенти технічного профілю, юнаки.

Інший підтип респондентів (21% опитаних) планує досягти життєвих вершин за допомогою батьків та родичів, деякі – друзів. Рівень патерналістських настанов є доволі значним, особливо серед студентів гуманітарного профілю та серед дівчат. Патерналістські настрої взагалі більш характерні для дівчат, ніж для юнаків. Глибинне інтерв'ю виявило таку характерну для нинішнього часу ознаку: більшість дівчат розглядають допомогу батьків чи чоловіка як сходинок до професійної кар'єри, а не як умову сімейного життя. Все частіше жінки обирають активні життєві стратегії, активний спосіб життя, деякі мріють про спільний зі своїм чоловіком бізнес. Було цікавим дізнатися, що юнаки чекають активної, навіть агресивної професійної стратегії з боку дівчат.

Опитування експертів (ними виступали викладачі вищих навчальних закладів) підтвердило гіпотезу щодо збільшення в останні роки кількості студентів, які за основу беруть стратегію досягнення як головну. Вони відрізняються допитливістю, вимогливим ставленням до себе та до викладачів, ретельно стежать за програмою навчальних курсів, мають власну думку та активно відстоюють її на семінарських заняттях, беруть участь у науковій роботі. За останні роки кількість таких студентів збільшилась і на заочному відділенні. Респонденти цієї групи налаштовані активно використовувати нові шанси для підвищення свого соціального статусу.

Проведене нами дослідження підтвердило гіпотезу російських соціологів, яка полягає в тому, що існує тенденція на збільшення верстви населення, зокрема молоді, що орієнтується на стратегію досягнення, на підвищення свого соціального статусу.

Таким чином, протягом останніх років зафіксована тенденція до збільшення групи респондентів, що мають орієнтацію на стратегію досягнення. Є також тенденція до збільшення в цій групі жінок.

Наступна група респондентів (56% опитаних) була віднесена нами до типу адаптаційної життєвої стратегії. Ця група характеризується прагненням зберегти або трохи підвищити соціальний статус за рахунок пристосування, а інколи за рахунок самообмеження. Для респондентів цієї групи є характерним прагнення зберегти досягнуте: рівень матеріального забезпечення, соціального статусу. Вони орієнтовані на чітке виконання вимог щодо дисципліни, жорстке структурування дійсності, проявляють готовність обмежувати себе (навіть у необхідному) заради досягнення поставленої мети. Їх головною ціллю є одержання диплома про вищу освіту.

Респонденти цієї групи також вважають, що самоосвіта є необхідним елементом їх професійного становлення, але в якому напрямі її здійснювати, вони не знають. Вони не замислювалися, які якості необхідні сучасному спеціалісту. Лише 25% респондентів докладають зусиль для розвитку тих здібностей, які мають. Тільки половина з них має намір шукати місце роботи з урахуванням можливості максимального розвитку своїх здібностей. Велика частка (близько 30%) респондентів має конформістську спрямованість, основу їх життєвої стратегії складає прагнення «бути, як усі», не виділятися.

Дослідження виявило прошарок респондентів (близько 24%), що добре вчаться, прагнуть набути професійних знань, але не замислюються над своєю ідентифікацією, не мають виражених планів на майбутнє. Планування обмежується поточним навчальним роком. Ці респонденти на запитання про бажаний соціальний статус відповідають невизначено. Респонденти, що відносяться до цієї групи, орієнтовані на балансування в соціальному просторі, пристосування до існуючих умов життя, у тому числі за рахунок використання нових можливостей, нових засобів самореалізації, але за умови сприятливих зовнішніх обставин. Відмітною рисою цієї групи є готовність до сприймання нових соціальних віянь, до повсякчасної переоцінки цінностей в залежності від ситуації.

Кожен третій респондент цієї групи відмітив, що соціальний статус для нього не має істотного значення, важливим є тільки матеріальне забезпечення, можливість подорожувати, мати хобі, займатися творчою самореалізацією. «Праця не повинна заважати творчому зростанню особистості», «повинні залишатися і сили, і час, необхідні для особистого розвитку», інакше «робота не має сенсу» – такі відповіді ми одержали від респондентів цієї групи. Головна стратегічна мета цієї групи – «відчувати себе вільним». Наполегливість, самодисципліна мають сенс тільки як інструмент досягнення цієї мети. В цій групі мають перевагу вихідці із сімей кваліфікованих спеціалістів, бізнесменів. Їх представники проявляють готовність до зміни спеціальності, виду професійної діяльності в залежності від вимог «замовника». «Замовником» у даному контексті може виступати як конкретний роботодавець, так і стан кон'юнктури на ринку праці в цілому.

На наш погляд, має місце протиріччя між прагненням цієї групи респондентів до відчуття себе вільним за будь-яких обставин та їх готовністю до зміни самоідентифікації, виконання будь-яких вимог замовника. Подальший аналіз існуючого протиріччя серед, наприклад, молодих фахівців становить безперечний інтерес.

Наступний тип характеризується відмовою респондентів (близько 4%) від аналізу дійсності, від адаптації до змін в суспільстві, ізоляцією особистості.

Респондентам цієї групи притаманні великий потяг до самообмеження, зниження життєвих шансів, боязнь ризику. З їх точки зору, «усі великі гроші – крадені, а я – чесний». Майбутнє для цих респондентів є невизначеним, їм властиве пасивне прийняття дійсності. «Якось буде» – типова відповідь цих респондентів на питання стосовно їх близького майбутнього. Вони повністю знімають із себе відповідальність за своє майбутнє. З їх точки зору, допомога батьків та держави не тільки бажана, але й необхідна. Досить дивно, що в студентському середовищі, якому притаманні оптимістичний настрій, орієнтація на краще, в деякій мірі романтизм, дослідження виявило респондентів з подібними настроями.

Таким чином, у визначенні динаміки та спрямованості трансформації суспільства важливу роль відіграють життєві стратегії молоді. У процесі їх взаємного пристосування відбувається формування композиційної структури суспільства, яка, у свою чергу, визначає діяльнісний потенціал сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві.

-
1. *Заславская Т.И.* Трансформационный процесс в России: социокультурный аспект // Социальная траектория реформируемой России: Исследования Новосибир. социол. школы / Отв. ред. Т.И. Заславская, З.И. Калугина. – Новосибирск: Наука, 1999.
 2. *Злобіна О., Тихонович В.* Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: СтилоС, 2001. – 238 с.
 3. *Левада Ю.А.* От мнений к пониманию: Социологические очерки 1993–2000. – М.: Москов. школа полит. исследований, 2000 – 576 с.